

Recensioner

Flint daggers in prehistoric Europe. Eds Catherine J. Frieman & Berit Valentin Eriksen. Oxbow Books. Oxford 2015. 176 pp. ISBN 978-1-78570-018-7.

Flint daggers have attracted great interest in the archaeological discipline, and are by many scholars considered the outcome of the most advanced flint knapping techniques seen in prehistory.

There is research stretching over a century and a considerable amount of published studies examining these eye-catching flint tools. Previous research has focused on typology, chronology, distribution networks, the elaborated craftsmanship and production chains, as well as the use and origin of the daggers. However, the forms, types and technologies found in different areas have not all been studied to the same degree. Most of the research has concentrated on flint daggers from Scandinavia, France and Germany. In this book the regional variation of lithic daggers is examined and the geographical focus is broadened.

This book originates from the session “Flint daggers in Europe and Beyond”, held at the European Association of Archaeology meeting in Oslo, Norway, in 2011. It contains 14 articles. The book’s title is slightly misleading; arguably the original session title might have been more appropriate. In addition to papers on flint daggers, the volume contains articles discussing other lithic daggers (Přichystal & Šebela, Shoda) and other dagger-like artefacts (Graves-Brown). The volume focuses primarily on daggers produced in Europe, but also covers daggers from the Eastern Mediterranean (Zimmermann; Graves-Brown) and East Asia (Shoda). The aim is to amass knowledge from various regions and research traditions in order to discuss the flint dagger phenomenon, as well as to display the variability and complexity of flint daggers and their production.

The introduction, written by the editors Frieman & Eriksen, is a thorough presentation of the research field and the themes of the volume, covering how daggers have been studied over the years, as well as when they first appeared and

were in use. An important and complex issue addressed in this chapter is the definition of the dagger. Daggers from different times and regions can look rather different, and it is argued that the classification of a dagger should be understood within its specific context. Most authors use a relatively broad meaning of the term: an object with two edges converging towards the tip. Still, the definition varies slightly between the papers, which demands vigilance of the reader.

This volume touches on several conventional themes such as typology, chronology, technology, functionality, meaning and the origin of daggers. A persistent debate within this research field is whether flint daggers are copies of metal daggers, if it is the other way around, or if both types developed from similar ideas concerning shape and morphology. Zimmermann offers an overview of flint daggers in the Ancient Near East, where he discusses the question of when they first appeared, as well as their origin. These flint daggers are disparate in time and geographical location, as well as in appearance. Unlike all the other papers, no connection between metal and lithic dagger production is identified in Zimmerman’s material. Even in the article treating the Asian daggers (Shoda) – which, while relevant, feels a bit detached from the others – the relationship between metal production and daggers is emphasised.

In the article by Steiniger the common viewpoint that flint daggers are copies of, and inferior to, copper daggers is criticised, and the complexity of this issue is stressed. In his analyses of Italian daggers, he concludes that it is more likely that the shapes of copper daggers reflect the regional shapes of the flint daggers. On the topic of the Grand-Pressigny daggers, Ihuel et al. show that the daggers follow the development of the local flint knapping technique and cannot be explained as skeuomorphs of metallic daggers. In Frieman’s study of British daggers, she discusses an aspect which in my opinion is not given enough attention in current research (sometimes for obvious reasons): the context and the associating arte-

facts found with the daggers. She suggests that the British daggers found in graves are part of the same sphere as metallurgy, considering the accompanying artefacts. Furthermore, Frieman hypothesises that contrary to what has been suggested in earlier research, that the lanceolate Scandinavian dagger type, possibly introduced via the Netherlands, was the inspiration for the British daggers.

The function of daggers has been, and still is, an ongoing debate. A general consensus today and in this volume is that the use varied in different regions, through time, in different contexts, but also during the lifespan of the dagger (van Gijn). In several articles, the dagger is described as a multifunctional utilitarian tool (Ihuel et al., Zimmermann, Guilbeau), while other papers put emphasis on the dagger being a weapon closely linked to male identity (Varberg, Shoda). Some of these arguments are based on well-grounded studies while others are a bit more speculative. Ihuel et alii's study is meticulous and well executed, based partially on technological studies and micro-wear analysis. They suggest that daggers found in domestic contexts were used as multifunctional tools connected to agrarian activities, whereas daggers deposited in graves were often new, unfinished or re-sharpened.

Grave-Brown discusses dagger-like tools in Bronze Age Egypt and proposes both religious and secular functions. By studying reliefs and paintings, she concludes that Egyptian knives were used primarily for slaughter. Gruzdź et al. interpret the daggers from Lesser Poland as prestige items, based on use-wear results corresponding to the wear of daggers that were kept solely in their sheaths. Van Gijn makes a similar assumption in his study of Scandinavian daggers from the Netherlands. Here, micro-wear analyses indicate that the daggers have not been used, except for pulling them in and out of their sheaths and possibly for smaller, infrequent tasks.

Trading networks and the circulation of daggers are recurrent themes with many of the book's contributors (Varberg, Guilbeau, Ihuel et al., Gijn, Drenth, Přichystal & Šebela). Most of these studies are based on all identifiable daggers found in rather large geographical area. In some cases, a more regional level of variation is exam-

ined within these areas. The two articles looking at the Italian daggers (Gulibeau, Steiniger) complement each other and succeed in outlining the regional differences in a clear and analytical way, by discussing raw material and knapping techniques. Drenth takes a completely different approach, offering a welcome contrast to the other articles. He proposes direct cultural contacts between western Denmark and the Dutch Bell Beaker group, based on a single dagger found in the Netherlands.

Přichystal & Šebela study the origin of the flint daggers found in former Czechoslovakia by petrographic analysis. They conclude that during the development of the Únětice culture, the western part, Bohemia, had more intense contacts with Germany and Denmark than the eastern part. The main focus of this publication is the distribution of daggers from core areas such as southern Scandinavia, Grand-Pressigny and Volhynia, and even though daggers made out of other local raw materials are touched upon (Přichystal & Šebela), local production is not explored in any detail. Certain evidence suggests a degree of know-how of pressure flake technique and/or mobile specialists outside of the core production areas, which in my opinion deserves more attention.

The last chapter summarises the articles, as well as other relevant research. Frieman also discusses potential ways to proceed with the study of the dagger phenomenon. She suggest a re-evaluation of dagger typologies by implementing radiocarbon dating as well as studies of technological, functional and morphological data, while bearing in mind geographical variation, re-sharpening, and reuse. She emphasises evaluations across national, regional and disciplinary boundaries, and efforts to overcome differences in the traditions of lithic studies. She also proposes the examination of daggers within the wider lithic industry. Frieman brings forward the potential of exploring networks of different materials, as well as similarities in technologies where different types of materials are concerned. But is it the same phenomenon, described in the different regions and during different time periods? Lastly, Frieman advocates research in a more local or regional context.

The scientific standard is consistently high

throughout this volume. It is a well edited book, where the introduction and the concluding chapter are key elements in successfully pulling together a somewhat disparate collection of papers into a meaningful and constructive whole. Having been published in English, the book also gives a wide audience easy access to research from different regions. It offers a comprehensive overview of, and an excellent introduction to, flint dagger research in Europe and beyond. It also serves as an inspiration for new and potential ways to develop research in this field. Finally, the book contributes with relevant input into current archaeological debates concerning distribution networks, mobility, the rise of the Bronze Age, and more.

Malou Blank

Department of historical studies
University of Gothenburg
Box 200
SE-405 30 Göteborg
malou.blank.backlund@gu.se

Mats Burström, *Skärvor av 1900-tal. Arkeologiska essäer*. Lund 2015. 120 s. ISBN 978-91-88168-00-9.

Detta är en samtidsarkeologisk essäsamling. Mats Burström vill genom sina undersökningar ge mening åt ting och platser. Det har resulterat i intressanta och läsvärda texter. Burström, som är professor i arkeologi vid Stockholms universitet, är även verksam som kulturskribent. Texterna i boken bygger på hans tidigare publikationer med utökat bildmaterial. Bokens bibliografi ger läsaren möjlighet att fördjupa sig i det vetenskapliga underlaget.

I en essä beskriver Burström hur storslagna kulisser i romersk stil, byggda 1923 för inspelningen av Cecil B. De Milles stumfilm *De tio budorden*, ligger begravda i sanden på inspelningsplatsen. Platsen ligger i ett naturreservat i Kalifornien och har numera på grund av de nedgrävda kolosserna officiell status som fornlämning. En av Burströms genomgående teser är att betraktelser av lämningar i samtiden ger nya aspekter på tillvaron. Med arkeologiska ögon framträder före-

mål som kulturbärare. Burström resonerar kring fragment av ting och text och söker ge dem mening, vilket han lyckats åstadkomma i sitt collage av berättelser. Som arkeolog är det inte svårt att förstå vad det innebär: det är det fragmentariska som arkeologer arbetar med, och med de svårigheter som följer då materialet ska tolkas och förmedlas.

Eftersom arkeologi lockar en bred publik är publik arkeologisk verksamhet angelägen. Rapporter riskerar att bli torra och tråkiga, skärvor av materiell kultur placeras i glasmontrar eller så arkiveras kulturarvet långt ifrån den intresserade publiken. Burström poängterar att humanistiska vetenskaper så som konstvetenskap, arkeologi och litteraturvetenskap kan berika och beröra varandra på flera sätt. Ett exempel är konstnären Cho Duck Hyun, vars skulpturer föreställande hundar grävts ner i jorden för att sedan grävas upp inför publik av anlitade arkeologer. Konstnären använder sig här av arkeologins publikdragande attraktion i en *performance*.

Burström lyfter fram potentialen i att utforska 1900-talets kulturarv. Ting och text kan komplettera varandra och ge utrymme för nyanserade och komplexa bilder av förhållanden i historisk tid. Fortiden saknar som bekant per definition skriftliga källor. När samtiden undersöks finns andra möjligheter, så som skriftliga källor och personliga berättelser.

Arkeologin erbjuder enligt Burström möjligheter att överskrida ämnesgränserna och kan på så sätt bli en mångfasetterad vetenskap. Det som begränsar är det som ses som omöjligheter, och så må vara i många fall, men glädjen och nyfikenheten är redskap som varken forskare eller amatör bör glömma bort. I en essä berättar Burström om småländska Tingsryd: här pågick en konflikt som resulterade i att en välbesökt plats i skogen med skrotbilar kom att upphöjas till »bilkyrkogård». Således är det värt att kämpa för omfattningen av vad som kan innefattas i begreppet kulturarv.

Burström skriver om hur kulturteoretikern Paul Virilio drevs av sin nyfikenhet när han började undersöka bunkrar. Omgivningen var i detta fall inte lika exalterad eftersom det påminde dem om kriget. Flera av essäerna berör krig och därmed det svåra kulturarvet. Burström beskri-

ver hur kulturarvet missbrukades av Hitler genom grandiosa evenemang under andra världskriget. Han berättar även om nedslagsplatsen för en V2-robot som kallas »Bomben» i Bäckebo utanför Kalmar. Platsen vittnar om kriget. I detta sammanhang lyfter Burström frågan om vilken historia som berättas på en viss plats samt hur myndigheter och lokalbefolkning hanterar svåra kulturarv. Med Bäckebo som exempel framhävs hur ting och minnen hänger samman för människor.

Begreppet nostalgi, det vill säga känslominnen, innefattar allt ifrån skrämmande minnen av utsatthet i krig till ljuva minnen av kärlekslycka. Det är inte sanningen som intresserar Burström, utan människors subjektiva minnen. Samt frågan om varför människor minns det de minns. Är det aktiva val eller omständigheternas spel? Troligtvis är det en kombination av komplexa individuella och kollektiva faktorer som formar minnen.

Emelie Bernhard

Germundsgatan 10

SE-392 45 Kalmar

emeliebernhard@hotmail.com

Mirosław Masojć, *Late Bronze Age Flintworking from Ritual Zones in Southern Scandinavia*. Archaeopress. Oxford 2016. 264 s. ISBN 9781784913793. E-bok ISBN 9781784913809.

Slagen flinta och andra stenmaterial som användes under den sydskanadinaviska yngre bronsåldern är välkända och till delar undersökta sedan tidigare. Flera studier har visat på potentialen i detta material för tolkningar av olika aspekter av den yngre bronsålderns samhällsliv (se exempelvis Goldhahn 2007, *Dödens hand*). Samtidigt visar studier att potentialen i flinta och annan slagen sten som forskningsmaterial inte fullt ut realiserats (se exempelvis Högberg 2009, *Lithics in the Scandinavian Late Bronze Age*). Mirosław Masojć nya bok är därför välkommen.

Masojć huvudfokus är, som framgår av bokens titel, slagen flinta från kulturanläggningar. Undersökningsområdet är främst nordvästra delarna av Jylland och områdena kring Limfjorden och

Thy. För att contextualisera sina analyser, har Masojć valt att också studera flintmaterial från andra kontexter. I studien har han därför inkluderat boplatssynd från utgrävningar på norra Jylland, Fyn och Själland. Som komparativ jämförelse i en diskussion om flintsmide diskuteras också arkeologiska utgrävningar från Polen. Det är således en imponerande mängd slagen flinta som studerats.

Masojć presenterar sitt arbete i totalt elva kapitel. I de fem första presenteras studiens utgångspunkter och fokus. Här redovisas andra forskares resultat från tidigare studier. Kulturanläggningar från nordvästra Jylland ringas in som studieobjekt och en grundlig genomgång av källmaterialet görs. Detta contextualiseras med en diskussion om kulturanläggningar från andra områden i Sydskanadinavien och Polen. I kapitel sex till åtta presenteras studiens huvudarbete i form av typologiska, teknologiska och funktionella analyser av flintmaterial från kulturanläggningar. Kapitel nio contextualiserar resultaten från flintanalyserna genom att sätta dessa i relation till studier av bland annat osteologiskt material, geokemi, makrobotaniska analyser och spatiala analyser som gjorts sedan tidigare av material från några av de kulturanläggningar som är föremål för Masojć undersökning. Kapitel tio diskuterar flintsmide som rituell aktivitet och kapitel elva sammanfattar de resultat Masojć kommit fram till. Boken är väl illustrerad och innehåller en avslutande del med imponerande trettio sidor illustrationer av delar av det flintmaterial som studerats, tecknat av författaren själv.

Som utgångspunkt för studien konstaterar Masojć att relationer mellan flintslagning och kulturanläggningar/platser där kult utövats är ett i det närmaste utforskat området. Masojć refererar till Helena Victors avhandling (2002) och visar på skillnader mellan kulthus från södra Sverige i relation till de han studerat. I Sverige finns få eller inga artefakter från konstruktionerna, det finns det från de han studerat. En annan tydlig skillnad är att kulturanläggningarna från nordvästra Jylland är anlagda i anslutning till högar från äldre bronsåldern. De är byggda som vad som nästan skulle kunna uppfattas som »annex» till högar.

Som exempel på slagen flinta från rituella kon-

texter utöver de kultanläggningar som är hans huvudfokus, presenterar Masojć utgrävningens resultat från platserna Machary och Zabicko i nordvästra Polen. Här har en mängd slagen flinta deponerats invid markfasta stora stenblock. Masojć refererar också till några av de få undersökningar som gjorts i Sverige av platser där spår av tillhuggning av sten upptäckts invid hållbilder. Det finns dock andra platser som Masojć inte refererar till. Joakim Goldhahn (2007) har exempelvis diskuterat platser med omfattande spår av tillhuggning av sten, mest flinta och kvarts, från Bohuslän. Här har denna slagna sten använts för att bokstavligen täcka in markfasta hällar eller fylla upp naturliga sprickor i dessa.

Masojć visar att flinta från kultanläggningar på Jylland är lika. Det är samma typ av redskapsammansättningar som förekommer på olika platser och flintartefakterna är tillverkade på likartade sätt. Detta är intressant då det visar på delade sedvänjor under yngre bronsåldern vad gäller hur flinta hanterades i aktiviteter i anslutning till dessa platser. Det är ett resultat som ligger i linje med studier av andra artefaktkategorier. Masojć refererar här till exempelvis keramikanalys som visar att kärl tillverkats och använts endast för rituellt bruk och att detta förekommit på flera platser.

Flintredskapen i kultanläggningarna är av typer som liknar de så kallade ad hoc-redskap som förekommer i boplatzflinta. Det är enkla skrapor, retuscherade bitar och ej modifierade avslag med en sammanhållen egg som bland annat använts till att skära med. Med ett undantag förekommer inga fynd av lövknivar från de kontexter Masojć undersökt.

Vad som är utmärkande i flintmaterialen från kultanläggningarna är förekomsten av borrar eller sylar, samt sticklar. Dessa är tillverkade på likartade sätt av avslag eller andra former av flintbitar. Det är tydligt att dessa två redskapstyper förekommer i en mängd som inte är jämförbar med förekomsten av dessa redskapstyper i andra sammanhang. Förekomsten av sticklar av flinta är speciell, då denna redskapsform inte är känd från andra Sydsandinaviska flintmaterial från yngre bronsåldern. Masojć konstaterar att ett typologiskt kännetecken för flinta från de kultanläggningar han undersökt är kombinationer av ad hoc-

redskapstyper, förekomst av sticklar samt avsaknaden av lövknivar i materialet.

Slutsatserna från teknologiska analyser och slitspårsanalyser är att flintmaterialet från kultanläggningarna tillverkats i anslutning till platserna. Det visar de många spåren efter tillverkning som finns i materialet, som exempelvis spår av knackstenen som kan iaktas i högförstoring på avslag och kärnor. Mycket av flintan som kommer från anläggningarna uppvisar inte spår av användning utan är endast avfall från tillverkning. En av de praktiker som utförts i anläggningarna verkar ha varit att slå sönder flintknutor i hundratal bitar. Goldhahn har undersökt liknande praktiker vad gäller kvarts, där anläggningar med tusentals kvartsbitar undersökts i anslutning till platser tolkade som del av bronsålderns kosmologi. Masojć resultat visar att de flintbitar som valts ut som redskap har använts under så pass kort tid att spåren av användning som kunde iaktas i högförstoringsmikroskop är så svaga att de inte gått att tolka. Detta betyder att det har varit möjligt att avgöra att flintbiten varit använd, men inte till vad.

Det finns några minus i boken. Översättningen är bitvis slarvig. Exempelvis är mesolitikum på några sidor översatt med termen *Middle Stone Age*. Detta är i själva verket perioden mellan ungefär 280 000 och 45 000 år sedan i afrikansk stenålder. När den av Goldhahn beskrivna bronsmeden som allomfattande kosmolog omnämns, översätts detta med *blacksmith*. Detta är en term som vanligen används för att benämna någon som sysslar med järnsmide. Det finns också en del slarvfel. Till exempel kallas Helena Victor »han». Detta är dock petitesser som jag som läsare kan leva med. Alla som arbetar internationellt vet hur mycket arbete det krävs för att sätta sig in i tidigare forskning om ett områdes förhistoria och vilken kraft man lägger ner på att leta material och litteratur på ett främmande språk och i sammanhang man inte är utbildad i. Att Masojć gått igenom besväret att göra detta och också valt att översätta sina resultat till engelska för att se till att fler än färre kan läsa, är något att vara tacksam över.

Flera studier publicerade de senaste 15 åren har visat på potentialen i att undersöka slagen flinta från yngre bronsåldern. Flertalet av dessa

studier presenterar ny kunskap om socio-teknokonkonomiska aspekter av flintans användning under bronsålderns sista århundraden. Merparten av dem konstaterar också att det finns stora kunskapsluckor i den samlade förståelsen av flintans många användningsområden under yngre bronsålder. Masojć har läst dessa studier, han har förstått att bygga vidare på dem och han tillför ny kunskap genom att visa på flintans betydelse i yngre bronsålderns rituella sammanhang. Masojć har gjort ett gott arbete, hans forskningsresultat är ett välkommet och värdefullt bidrag till arkeologins förståelse av flintans många användningsområden under yngre bronsålder.

Anders Högberg

Department of Cultural Sciences, Archaeology,
Faculty of Art and Humanities,
Linnaeus University
SE-391 82 Kalmar, Sweden
Department of Anthropology and
Development Studies
University of Johannesburg, South Africa
anders.hogberg@lnu.se

Sæbjørg Walaker Nordeide, *The Viking Age as a Period of Religious Transformation. The Christianization of Norway from AD 560-1150/1200*. Studies in Viking and Medieval Scandinavia 2. Turnhout 2012. 416 s. ISBN 978-2-503-53480-0.

Den fornnordiska religionen var väldigt heterogen. Eller var den? Mytologiskt tyder lite på att så var fallet men även rituellt finns det stora skillnader, inte minst då det gäller gravskick. Men vad människor tror och vad människor gör kan vara två helt skilda saker, hur starka dessa band är beroende på yttre faktorer som tidpunkt, ekologi, ekonomi och klimat. Allt rituellt finner heller inte stöd i myterna. Riter i samband med t.ex. begravningar kan vara väldigt olika från familj till familj, och vid gårdstraditioner kan skillnaderna vara ännu större, men källorna talar lite om sådana ritualer. Uppfattningen att man är del av en större mytologisk gemenskap tycks ändå ha varit stor och de centrala föreställningarna i religionen delades över ett större geografiskt område. Inte

minst de gotländska bildstenarna, Altunastenen och Ramsundsristningen visar på hur de isländska myterna även var kända i östra Skandinavien.

Inhemsk, indigen (*indigenous*) religion av den typ som den fornnordiska var, är i ett jämförande perspektiv något helt annat än de missionerande religionerna som hävdar en exklusivitet. De indigena religionerna är oftast mer inkluderande. Det här gör att religioner som den fornnordiska, som gränsar till en stor mängd andra kulturer också influeras på olika sätt i olika åndar av utbredningsområdet. Det finns även en social dimension, där olika grupper i samhället har olika kontaktytor och där formar religionen utifrån egna behov och influenser. På det sättet kan vi tala om att det inom en religion finns olika religiolektorer (Wiktorin 2011). Det här får också konsekvenser för kristnandet. Olika delar av den fornnordiska religionen blir i olika grad receptiva för det kristna budskapet och det kristna »paketet» med statsorganisation, skatteindrivning och skriftkultur.

Nordeide sätter fingret på mötet mellan den indigena kulturens möte med kristendomen. Det här är ett möte under lång tid och med flera delar och nivåer. Synen på vad som är religion och vad man ska förhålla sig trogen till är en sådan del. Den indigena kulturens öppenhet för yttre influenser gör det problematiskt att se vad som är kristet och vad som är indigent i de tidigaste gravskicket. Där den kristna religionen är exklusiv och missionerande är den indigena religionen inklusiv och omfamnande. I gravskicket avspeglas det tydligt, och det är ett av Nordeides viktigare bidrag i diskussionen kring kristnandet.

Ur ett religionsvetenskapligt perspektiv så är gravskick och kult inte synonymt, då det förra kan vara väldigt individuellt, lokalt och avskilt från ideologin och den senare kan vara mycket starkare knuten till en gemensam ideologi (se t.ex. Veikko Anttonen 1993) på ett samhälleligt plan, men likna gravskicket i ett litet sammanhang. I det här sammanhanget för Nordeide ett intressant och bra resonemang kring Benson Salers (2000) *Little Tradition Big Tradition*. Jämförelsen mellan hinduismen och den fornnordiska religionen blir dock lite förvirrad. Det tycks mig märkligt att dessa två religioner skulle vara ointellektuella när man just har konstaterat att det inom en större tradition också ryms mindre traditio-

ner. Rimligen borde det gälla även intellektuell mångfald. Religionen intellektualiseras på flera nivåer, från rent bokstavstroende till ett abstrakt tänkande i såväl kultsammanhang som myt. Det här behöver heller inte nödvändigtvis vara en fråga om social status, utan kan förekomma i de flesta miljöer och varianter. Religionen är ofta mycket mer komplex än vad dess spår visar, särskilt på individnivå.

Det är en rejäl utmaning som Walaker Nordeide tar sig an när hon vill differentiera det norska arkeologiska materialet under ett tidsspänn på nästan 700 år. I en djungel av primitiva dateringar, vetenskapliga »sanningar» och bristfälliga grävrapporter ur den norska arkeologihistorien kan projektet verka dödsdömt från början. En del resonemang ställer jag mig som religionshistoriker tveksam till, t.ex. anfäderskult. Tveksamt om det i det vikingatida Norden funnits någon anfäderskult, d.v.s. i den meningen att anfäderna tillbads och förväntades ge något tillbaka. Att hedra sina döda släktingar (vilket ju görs än idag) är inte detsamma som anfäderskult. Ett annat problem är att avgöra vad som är kristet, nordiskt (Norse) eller samiskt. Den språkliga uppdelningen delar in förkristen religion, medan trosbekännelse eller dop gör skillnaden mellan indigent och kristet. Ofta tas bara den ena eller andra aspekten upp, men båda är viktiga för att förstå den religiösa kontext som finns i Norden under den undersökningsperiod som Nordeide har valt.

Med det hon har på hand, har Nordeide skrivit en mycket viktig och bra bok. Som alla bra böcker väcker denna också frågor. Hade inte en undersökning om när de yngsta dateringarna på ickekristna gravfält infaller gett en bättre kronologi? På samma sätt som de första kristna gravarna är intressanta är också de sista fornnordiska.

Sammanfattningsvis så har publikationen många fördelar, inte minst i det övergripande resonemangen. Nordeides studie visar att kristnandet (*Religionswandlung*) inte influerar gravskicket, medan däremot trosskiftet (*Religionswechsel*) gör det. Det är en viktig slutsats, för även om Sverre Bagge hävdar att hjärtats övertygelse inte var av betydelse för missionärerna på medeltiden, så visar segheten i begravningskicket att för individen var det viktigt. Den här typen av undersökningar

bör bli allt vanligare i framtiden när data blir allt mer tillgängliga. Det kommer att föra forskningen framåt och göra den mer komplicerad. Allt man kan önska sig.

Maths Bertell

Religionsvetenskap/Avdelningen för Humaniora

Mittuniversitetet

SE-851 70 Sundsvall

maths.bertell@miun.se

Mats P Malmer, *Archaeology as fact and fiction. Archaeological writings 1948–2002*. Redigerade och kommenterade av Stig Welinder. KVHAA:s handlingar, Antikvariska serien 50. Stockholm 2016. 396 s. ISBN 9789174024340.

Dagarna tre har jag ägnat ledig tid till att försöka förstå Mats P Malmers (1921–2007) arkeologskap. Som en katt runt het gröt har jag undvikit det verk som Malmer själv aldrig slutade att referera till; hans smått mytomspunna doktorsavhandling från 1962 – *Jungneolitische Studien*. I stället har jag närmat mig Malmer genom denna nya antologi.

Som titeln avslöjar innehåller boken artiklar och textutdrag ur böcker från Malmers fatabur; från undersökningen av Sankt Jörgens hospital in Århus (1948) till hans sista monografi *The Neolithic of Sweden, TRB, GRK and STR* (2002). Malmer tog själv initiativet till antologin, för att samla sina mest väsentliga texter kan vi tro, men hann inte slutföra projektet innan han gick bort. Hans fru Brita Malmer (1925–2013) fortsatte redigeringen innan den nu slutförts av Stig Welinder.

Bokens 18 kapitel presenteras i fem delar:

- I. *From typologi to actualism*: presenterar Malmers teoretiska grundsyn (sju texter);
- II. *Innovation processes*: speglar hans bidrag om forntida innovationsförlopp (tre texter);
- III. *Quantifying the Bronze Age*: om hans syn på bronsålderns hållbilder och epokens viktsystem (fyra texter);
- IV. *Fieldwork*: där vi får följa Malmer genom några av hans schakt (tre texter)
- V. *An archaeological life*: vilket är en (1) högst

personlig text där Malmer presenterar några tillbakablickar på sin livsgärning.

Merparten av texterna, elva stycken eller 61%, har översatts från svenska. Sex var ursprungligen publicerade på engelska och en på tyska. Därutöver bidrar Welinder med ett introduktionskapitel där han förtjänstfullt presenterar Malmers arkeologskap.

Malmer själv behöver ingen introduktion men termen *arkeologskap* behöver preciseras. Malmer skulle krävt det. Liksom det finns många landskapstyper i världen, som dal-, sjö-, fjäll-, slätt- och fjordlandskap, så finns det olika arkeologskap som producerar kunskap om det förflutna. Skilda arkeologskap har särskilda förutsättningar, olika metoder och teoretiska perspektiv, för att studera det förflutna. Bilderna som de tecknar skiljer sig åt, några av dem är förenliga, andra är det inte. Termen är användbar. Inte minst för att beskriva Malmer, vars arkeologskap har en tydligt avgränsad form och innehåll.

Trots att boken spänner över 396 sidor och 54 år, samt att texterna behandlar så vitt skilda teman som mesolitiska mikroliter och medeltida hospital, så är de samspelta, närmast homogena. Det är omöjligt att missa det närmast övertydliga budskapet som Malmer predikar. Han går till storm mot traditionalister och impressionister, han framhåller nödvändigheten av tydligt definierade begrepp och artefakttyper, han kräver att vi skall hålla isär fakta från värderingar, att vi uppställer hypoteser som går att falsifiera, att vi strävar efter sanningen, samt – *framför allt* – att arkeologin skall vara opolitisk. Även om det senare är en hägrande utopi, eftersom alla utsagor om det mänskliga är politiska, så bör det ses som ett ideal att sträva efter, menar Malmer.

När jag läser antologin från a till ö blir det tydligt att Malmer hyste en oerhörd tilltro till sitt arkeologskap. Det framgår av att han gång efter annan citerar sin egen nära 1000 sidor långa avhandling; han lär till och med ha räknat varje nedslag. Texterna genomsyras av en självrådande röst samt en övertygelse om vederhäftigheten i presenterade metoder och slutsatser; en förvissning som närmst kan beskrivas som en trossats. Hans egna resultat citeras ofta och gärna som exempel på hur en sund arkeologi bör se ut. Mal-

mer verkar ivrigare att tillämpa sina teser på nya material, för att finna liknande svar kring någon ännu utforskad artefakt eller fornlämningstyp, än att söka nya frågor, utforska nya stigar eller formulera alternativa perspektiv. Efter att ha lagt fram en hypotes och testat den ligger hans syn på saken fast. Han är orubblig. Det är som om han hugger sina teser i sten.

Det blir tydligt att Malmer kunde vara polemisk. Han finner hellre förebilder i det förgångna än i sin samtid. Få om några samtida arkeologer omnämns i positiva ordalag. Ändå framhåller han envetet att arkeologin ständigt skapar nya fakta om det förflutna. I många fall verkar det som om han menar att kunskapsutvecklingen inom fältet snarare drivs fram av nya spektakulära fynd, än genom att arkeologer lagt pannan i väck och tänkt till. Som positivist och intresserad av artefakter verkar han överrumplad av efterkommande generationers nyvaknade intresse för andra teoretiska synsätt. När han känner sig ignorerad får både nyarkeologer och strukturmarxister sina fiskar varma. Samtidigt som Malmer kan te sig mer än lovligt rigid, så menar han att var och en skall få bli salig på sin egen tro, något som han sällan praktiserade i debattartiklar.

I Malmers arkeologskap finns det goda och onda arkeologer. Han skriver gärna om dem som gjort något *först*, om den *bästa* undersökning som gjorts, samt dem som gjort eller skrivit något galet. Thomsens lilla skrift från 1836, *Ledetraad til nordisk Oldkyndighed*, beskrivs om och om igen i så positiva ordalag att den närmast kan beskrivas som en bibel. Boken kan betraktas som Malmers grundbult. Andra valfränder till Malmer möter vi i Thukydides, vetenskapsfilosoferna Popper och Hempel, samt, kanske lite mer implicit på senare år, Trigger. På den mörka sidan placeras han Nilsson, Montelius, Almgren den yngre, och Shanks och Tilley. I den avslutande biografiska texten finner vi inspiratörer som Althin och Arbman samt, lite oväntat, Gordon Childe, en person som mer än gärna politiserade sitt arkeologskap. Här finner vi även att Malmer betraktade den högljudda 68-generationen som avfällingar. Han hade uppenbarligen svårt för deras vurm för Sovjet, Kina och Albanien, inte minst som han hade upplevt 1930- och 1940-talens politiserade arkeologskap på nära håll. Många av

de senare arkeologerna och andra som kritiserar honom omnämns dock sällan eller aldrig med namn; Malmer hänvisar bara till dem i svepande ordalag. De osynliggörs och förtigs, vilket kan förstås som ett maktbruk.

Antologin tecknar en mångtydlig bild av Malmers arkeologskap. Mest positivt är jag till äldre texter som jag aldrig funnit anledning att söka upp tidigare. Texten om pleionbegreppet från 1957 överraskar genom sin exemplariska tydlighet och stringens. Den skulle kunna användas i undervisning om att skriva akademiska texter. Jag skall inte undanhålla att det förekommer många upprepningar i texterna, något som jag tolkar som ett stilistiskt drag vilket utmärker Malmers arkeologskap. Texterna om hans fältarbeten kunde gärna ha skurits ned eller lämnats därhän, eftersom de knappast tillför något till vår förståelse av Malmers arkeologiska legat. Undantaget är hans frågvisa text kring det aldrig avslutade Alvastraprojektet. Möjligen hade det varit visare att inkludera fler av hans arbeten som skrivits på svenska i antologin? Personligen saknar jag någon av hans ofta försummade artiklar om Nämforen från mitten av 1970- och början av 1990-talet. Urvalet baserar sig dock på Malmers efterlämnade manuskript, varför det kan sägas vara berättigat. Boken hade också vunnit på ett alfabetiskt register, och jag hade gärna sett fler bilder på Malmer, både i hans privata sfär och i hans professionella roll.

Den återupptagna bekantskapen med Malmer lämnar en tydlig mättnad hos undertecknad. Mycket han skriver är tänkvärt, annat verkar obetänkt. Det gör honom mänsklig. Personligen anser jag att hans arkeologskaps betydelse inte enbart ligger i de resultat som han fann under sitt lustfyllda utforskande av forntiden. Många av hans teser, som hans tankar om hållbildernas kronologi och korologi, har vittrat bort medan andra bestått. Men som Malmer själv framhåller, hur de erhållna mönstren bäst bör tolkas är inte alltid så naturligt som han själv tycks mena genom sin *actualism*.

Malmer beskrivs ofta med rätta som en pionjär, vilket även redaktören Stig Welinder och Vitterhetsakademiens företrädare uttrycker. Om Malmer var först och med vad anser jag inte vara det mest intressanta att ta upp till diskussion. Det är

mer tänkvärt att försöka förklara de samspelta aktörer som förespråkade ett liknande arkeologskap i början av 1960-talet, samt vad liknande synkronism kan bero på. Clark, Clarke, Binford, Gardin, Malmer och Stjernquist (den senare glöms ofta bort i sammanhanget, kanske för att hon var kvinna) m.fl. kan ses som skilda svar på frågor som tändes på en gång på den arkeologiska himlen, utan att beröringspunkterna mellan de skilda aktörerna framstår som speciellt tydliga i historiens backspegel. Strukturalismen stod på tur och utgör en annat rörelse som fick en global spridning kring 1970. Att söka frågornas svar i enskilda individers intellekt och genialitet är ett väl beprövat knep som knappast gör oss klokare i sammanhanget. Det fyller andra funktioner. Snarare bör vi försöka studera liknande rörelser ur ett bredare idéhistoriskt perspektiv som bryter invanda akademiska gränsmarkeringar. Den globala våg av positivism som svepte fram under slutet av 1950-talet och början av 1960-talet kom i en tid med många nya *New*-epitet i omlopp (Archaeology, Geography, Sociology, Social Antropology, etc.), vilket kräver att vi breddar vårt sökljus om vi vill förstå enskilda forskare som Malmer.

Det kanske mest överraskande efter att spenderat tre dagar med att läsa Malmer är att hans outtröttliga strävan efter en värdeneutral och objektiv arkeologi först blir begriplig och begärlig efter att han tar bladet från mun och blir personlig; vilket egentligen talar emot hans orubbliga önskan att hålla arkeologin fri från förmenande subjekt.

Hursomhelst, det som främst särskiljer Malmer från många av hans samtida kollegor är dock hur envetet han höll fast vid sina teser, vilket också är det mest utmärkande draget i Malmers arkeologskap: han högg sina teser i sten.

Joakim Goldhahn

Institutionen för kulturvetenskaper

Linnéuniversitetet

SE-391 82 Kalmar

joakim.goldhahn@lnu.se

Environment, Society and the Black Death: An interdisciplinary approach to the late-medieval crisis in Sweden. Red. Per Lagerås. Oxbow Books. Oxford & Philadelphia 2016. 193 s. ISBN 9781785700545.

Det er lidt af en skæbnens ironi, at de nordiske lande både fostrede en af pionererne i udforskningen af den senmiddelalderlige krise og var blandt de sidste til at anerkende pestens betydning for samfundsudviklingen i senmiddelalderen. Straks efter Anden Verdenskrig var den norske historiker Johan Schreiners afhandling *Pest og prisfall i senmiddelalderen: Et problem i norsk historie* (1948) et af de arbejder, som for alvor satte den Sorte Død på historikernes dagsorden som medvirkende forklaring på krisefænomenerne i senmiddelalderen. Som bogens undertitel antyder, var Schreiners ærinde at finde årsagerne til det norske kongeriges dramatiske nedgang efter midten af 1300-tallet. Navnlig i Danmark og Sverige blev historikerne dog stærkere påvirket af den tyske økonomiske historiker Wilhelm Abels undersøgelser af opgivelsen af bebyggelser og dyrkede arealer i senmiddelalderen, hvor mere komplekse økonomiske forklaringer stod i forgrunden. Det er betegnende, at den afsluttende publikation fra det stort anlagte Nordiske Ødegårdsprojekt i 1981 kun gav en ganske beskedent plads til pesten som medvirkende årsag til ødelæggelsen.

Årsagen til dette forhold er mangelen på skriftlige kilder, som kunne belyse pestens kronologi og omfang i 1300-tallets Norden. Som det ikke sjældent sker, var historikerne utilbøjelige til at acceptere, at et fænomen, som kun flygtigt gav sig til kende i de skriftlige kilder, kunne have haft et massivt omfang og en afgørende indvirkning på samfundsudviklingen. Først med Erik Ulsigs statistiske analyse i 1991 af de dødsfald, som er noteret i de middelalderlige danske nekrologier, og Ole Jørgen Benedictows bredere anlagte fremstilling af den Sorte Død i de nordiske lande i 1992 kom det til at stå fast som en uomtvistelig kendsgerning, at de nordiske lande i 1349-1350 blev ramt af pesten i lige så stort omfang og med lige så katastrofale følger som resten af Europa.

Denne forholdsvis nye erkendelse kan imidlertid ikke i sig selv råde bod på mangelen på skriftlige kilder. For at nå videre i forståelsen af den Sorte Døds betydning i Norden må man

gribe til andre metoder end historikernes vanlige kildekritik og -analyse. Den foreliggende bog må derfor i høj grad hilses velkommen. Her er det naturvidenskaberne og arkæologien, som bringes i anvendelse for at belyse problemstillingen for Sveriges vedkommende – men vel at mærke Sverige i dets nuværende udstrækning, hvilket betyder, at materiale fra Jämtland, Bohuslän og ikke mindst Skånelandene inddrages i betydeligt omfang. Bogen er dermed direkte relevant også for Norges og Danmarks middelalderhistorie.

Bogen falder i tre dele. Redaktøren, Per Lagerås, har skrevet indledningen (s. 1-28), hvor problemstilling og metoder bliver præsenteret kort og placeret i den aktuelle, internationale forskningssammenhæng. Andet hovedafsnit, »Empirical studies» (s. 29-140), er bogens kerne. Med Per Lagerås som pennefører har et større antal naturvidenskabsfolk bidraget til kapitlet om ændringer i jordens dyrkning og udnyttelse, navnlig baseret på analyser af pollendiagrammer. Lars Ersgård ser problemstillingen fra arkæologiens synsvinkel, dels generelt, dels gennem tolkning af tre udgravninger, hvor ændringer i bebyggelse og ressourceudnyttelse træder tydeligt frem. Det giver kapitlet særlig interesse, at de tre lokaliteter repræsenterer alle tre nordiske riger, idet en af udgravningerne fandt sted i det middelalderlige norske Bohuslän, en i det middelalderlige Sverige (Östergötland), og en i Skåne, som i middelalderen var en af det danske kongeriges vigtigste provinser. Caroline Arcini står som hovedforfatter til kapitlet om befolkningens levestandard, baseret på skeletanalyser; også her er der, i bedste naturvidenskabelige stil, et stort antal medforfattere. Endelig har de tre hovedforfattere hver især leveret de konkluderende og perspektiverende, afsluttende kapitler (s. 141-162).

Det skal understreges, at nærværende anmelder er historiker og kun i mådeligt omfang i stand til at vurdere de metoder og tolkninger, som fremlægges i bogen. Det er tillidvækkende, at forfatterne forholder sig kritisk og nøgternt til deres materiale og er varsomme – man kunne fristes til at sige for varsomme – med at drage videre konklusioner af deres materiale. Det vigtigste resultat af undersøgelserne er utvivlsomt de analyser af pollendiagrammer, som Per Lagerås præsenterer på sit forskerteams vegne. Materialet er for-

holdsvis omfattende, og aflejringerne i de undersøgte tørvemoser tillader en ganske præcis datering af ændringerne. Det må derfor anses for et stærkt vidnesbyrd om pestens omfang og virkning, at 1350'erne fremstår som en periode, hvor kornavlens gik stærkt tilbage, og der er ingen tegn på en hurtig genrejsning. Kun i de mest karrige områder er der dog tegn på, at den dyrkede jord fik lov at springe i skov. Pollendiagrammerne tyder på, at selv om der ikke længere blev dyrket korn på de tidligere agre, vedblev de for det meste med at blive udnyttet: Markerne blev til åbne græsningsarealer. I mangel af skriftlige kilder er dette så stærkt et argument, som man vel kan forestille sig, for at pesten i 1350 vitterlig medførte så drastisk en befolkningsreduktion, at det fik øjeblikkelige og dramatiske konsekvenser for udnyttelsen af landbrugsjorden. Det harmonerer med den tendens, som kendes fra dele af Europa, der er bedre belyst i de skriftlige kilder, nemlig at anden halvdel af 1300-tallet var vidne til en betragtelig udvidelse af den animalske produktion på bekostning af kornavlens.

Der er imidlertid to pollendiagrammer fra Skåne, der synes at fortælle en helt anden historie. Her er der tværtimod tale om en betydelig ekspansion i kornavlens i anden halvdel af 1300-tallet. Begge prøver kommer fra udkanten af det frugtbare agerland i det sydvestlige Skåne. Det er kendetegnende for forfatternes forsigtige og kritiske tilgang til deres materiale, at de nøjes med at påpege denne anomali, idet de understreger, at deres analyser kun kan være statistisk signifikante for de bedst repræsenterede områder, de højereliggende og mindre frugtbare skovegne i Syd- og Mellemsverige. Forskellen er dog så påfaldende, at historikeren fristes til at udkaste en arbejdshypotese. Meget tyder på, at det var den store misvækst og hungersnød i 1300-tallets andet årti, som for alvor åbnede for den korneksport fra Baltikum til Vesteuropa, der kom til at få så stor betydning for ændringerne i agrarstrukturerne i det baltiske område. Der er vidnesbyrd om, at hanseatiske købmænd var aktive som opkøbere af korn fra danske adelsgodser i anden halvdel af 1300-tallet. De to afvigende pollendiagrammer fra Skåne kunne tyde på, at denne øgede efterspørgsel mere end opvejede effekten af befolkningsnedgangen, således at godsejerne fak-

tisk satsede på at øge produktionen af korn, uanset at antallet af lokale forbrugere var reduceret kraftigt. Det ville være meget ønskeligt at få yderligere pollenanalyser fra de mere intensivt dyrkede egne i det middelalderlige Danmark for at efterprøve, om der var tale om en mere udbredt tendens.

Lars Ersgårds arkæologiske kapitel falder i to dele. En indledende oversigt over forskningens aktuelle viden om udviklingstendenserne omkring 1350 lægger blandt andet vægt på dendrokronologiske dateringer, som nu foreligger i ganske stort tal, ikke blot fra kirkernes tagværker, men også fra bjælkehytter og andre verdslige bygninger i skovområderne, idet overraskende mange af disse har vist sig at være opført i middelalderen. Dendrodateringerne tegner et særdeles klart billede. 1200-tallet fremstår som en kraftig ekspansionstid; byggeaktiviteterne løjer noget af i første halvdel af 1300-tallet, hvilket stemmer med den opbremsning i væksten og begyndende vanskeligheder, som er påvist andetsteds i Europa. Ikke desto mindre fremstår pesten i 1350 som et skarpt brud. Den endnu forholdsvis livlige byggeaktivitet i århundredets første halvdel ophører brat, og først i anden halvdel af 1400-tallet begynder nye byggerier atter at blive mere talrige.

Ersgård påpeger dog også, at der er vidnesbyrd om betydelige regionale forskelle. Således ser købstæderne i det østlige Sverige (især Linköping) og Finland (ikke mindst Turku) ud til hurtigt at have overvundet krisen, som knap nok er mulig at registrere i Turku. Til gengæld synes det urbane netværk i Västergötland at være gået i forfald i en sådan grad efter 1350, at Ersgård ligefrem taler om en »deurbanisering». Også i landdistrikterne er der betydelige regionale forskelle. Særlig fascinerende er forholdene i Halland, hvor bebyggelsen endnu i senmiddelalderen udviser en mobilitet, som nærmest ligner en videreførelse af jernalderens »vandrende landsbyer» inden for et afgrænset dyrkningsområde. Det er dog ikke muligt at tale om en ubetinget regression. Den demografiske krise ved midten af 1300-tallet ramte et samfund, som allerede var godt forbundet med det internationale marked, og befolkningsnedgangen gav også plads til en markedsorienteret omstrukturering af økonomien, hvor specialiseret produktion kom til at spille en

væsentlig rolle. Ersgårds fremstilling peger i retning af, at den minedrift og metalindustri, som kom til at spille så stor rolle i Sverige fra 1400-tallet og videre frem, ikke så meget var et gammelt fænomen, som først træder rigtig frem i de rigere skriftlige kilder fra middelalderens slutning; snarere var de en ny udvikling, betinget af de ændrede produktionsvilkår efter 1350.

Disse aspekter uddybes i de tre case-studies, som udgør anden del af Ersgårds artikel. Udgravningerne af enestegården Vålle i Bohuslän, af den lille landsby Stora Ullevi i Östergötland og af dele af landsbyen Örja i Skåne vidner alle om væsentlige ændringer i bebyggelsernes funktion i senmiddelalderen. I Vålle synes gårdens beboere at have slået sig på jernproduktion, sandsynligvis med henblik på afsætning; det samme billede kendes fra andre lokaliteter i området. I Stora Ullevi, som ligger ganske nær stiftsbyen Linköping, dukker fundtyper op, som tyder på en aristokrativering af bebyggelsen, måske fordi gårdene blev til landsteder for bispestadens gejstlige eller verdslige overklasse. I Örja ses det, at en del af de udgravede gårde ophørte med at fungere som landbrug, men bygningerne blev i stedet konverteret til specialiserede funktioner, hvor navnlig et fiskerøgeri forekommer signifikant; det vidner også her om specialiseret, markedsrettet aktivitet, i dette tilfælde utvivlsomt knyttet til det nærliggende Skånemarked.

Caroline Arcini og hendes forskerhold har i deres studier af begravelser fra tiden omkring den Sorte Død navnlig interesseret sig for de begravedes legemshøjde, idet den – selv under mindre gode bevaringsforhold – er en vigtig indikator for ernæringstilstanden. Udgangspunktet for undersøgelsen var den udbredte antagelse af, at den voldsomme befolkningsnedgang under pesten og den deraf følgende mangel på arbejdskraft måtte have medført en generel forbedring af levevilkårene for de overlevende. Denne forventede effekt optræder imidlertid kun temmelig marginalt i det undersøgte skeletmateriale. Der er en svag tendens til stigende legemshøjde efter 1350, men kun for kvindernes vedkommende er den statistisk signifikant, og også i deres tilfælde er stigningen ganske beskedent.

Et sådant næsten negativt resultat er ikke mindre interessant end den (forventede?) forøgel-

se af den gennemsnitlige legemshøjde. Det leverer et korrektiv til de mere sangvinske hypoteser om de gavnlige effekter af pesten for de overlevende. Trods alt er der jo ingen mangel på vidnesbyrd om eksistensen af fattigdom i senmiddelalderen. Forestillingen om en generel forbedring af de laveste klassers kår efter den Sorte Død må tempereres af virkningen af tidens ægteskabsmønstre og arveret. Også i middelalderen blev ægteskaber overvejende indgået mellem socialt nogenlunde jævnbyrdige: De velstående giftede sig med andre velstående; de fattige giftede sig med andre fattige. Under en voldsom overdødelighed som den Sorte Død ville de overlevende velstående i kraft af arveretten blive endnu mere velstående; de fattige ville blot arve efter andre fattige. Effekten ville da blive en forstærkelse af de sociale skel, snarere end en generel velstandsforøgelse. Også her viser forfatterens forsigtighed sig imidlertid i, at Caroline Arcini selv viger tilbage fra at drage sådanne mere spekulative konklusioner.

De tre hovedforfatteres konkluderende kapitler søger at sætte undersøgelsesresultater ind i en større, global sammenhæng. Det forekommer dog denne anmelder, at de derved underspiller eller endog ignorerer det, som for en historikers betragtning er de vigtigste resultater af undersøgelsen. For det første har forfatterne leveret en bemærkelsesværdig klar dokumentation for, at den Sorte Død også i Sverige (og i de nu svenske, men i middelalderen norske og danske landskaber) var en brutal krise, som medførte øjeblikkelige og dybt indgribende forandringer i udnyttelsen af landskabet. Enhver forestilling om, at »den senmiddelalderlige krise« var en gradvis proces, må modificeres i lyset heraf. For det andet har de vist, at den tilpasning til den nye situation, som derefter fandt sted, var betinget af, at også Sverige (og Norge og Danmark) var dybt integreret i den internationale handelsøkonomi, som var opstået i de foregående århundreder. I kraft heraf resulterede 1300-tallets dramatiske befolkningsnedgang ikke i en blot regression, men i en økonomisk omstrukturering, som lagde grunden til de kommende århundreders udvikling.

Denne lille bog vil dermed blive et uomgængeligt bidrag til forståelsen af den senmiddelalderlige krise – og ikke kun i Sverige. Man kan kun beklage, at forlaget ikke har ofret en sidste

»sprogvaske» på manuskriptet. Ingen af forfatterne behersker fuldt ud akademisk engelsk, og der er alt for mange uidiomatiske eller endog misvisende formuleringer; mest irriterende er måske Caroline Arcinis konsekvente brug af ordet *diseased* (sygdomsramt), hvor meningen tyde-

ligvis er *deceased* (afdød). Den gunstige læser vil vide at se bort fra disse skønhedsfejl.

Michael H. Gelting
Rigsarkivet / University of Aberdeen
Rigsarkivet, Rigsdagsgården 9
DK-1218 København K
mhg@sa.dk